

MACHIAVELLIS OUTGRUNDLIGA LEENDE

Några rader om en beryktad sanningssägare (1469-1527) från Citronlandet och ytterligare några om vår (o)mänskliga natur

av

Mats Parner

☒☒☒ **Il principe** – ”Fursten” – skrevs redan 1513 och är till det yttre lika oansenlig som en gnista under himlavalvet och nästan lika okomplicerad som en PS-spalt på sidan 3 i VF. Ändå är Fursten enligt samstämmiga experter en av de mest svårtolkade (idé)skrifter som finns. Den tecknades ner av en florentinsk ämbetsman som råkat i onåd, Niccolò Machiavelli, och det har av och till gjorts gällande att både Hitler och Stalin hade var sitt genomtröskat och väl tummat Fursteexemplar på sina respektive nattduksbord.

Än i dag används begreppet ”machiavellism” då och då för att beskriva maktpolitiska åtgärder med alldeles ovanligt motbjudande, råbarkade och hänsynslösa inslag.

Det är förmodligen inte helt rättvist mot den avsatte statstjänaren från Toscana.

Ty i praktiken analyserar Machiavelli statskonst, diplomati, krigföring och styrelseformer blott och bart i 14- och 1500-talens kaotiska miljö, och han skriver framför allt, vågar jag påstå, om den nakna maktkampens politiska teknik. Scenen är Apenninska Halvön. En av nyckelrollerna innehas av den blodtörstige hertig Cesare Borgia (1475-1507) – jourhavande påven Alexander VI:s son – och i händelsernas mittpunkt förbereds de onda anslagen i och de lömska intrigerna mellan regionens olika furstehus, talrika som natthimlens stjärnor och markens alla grödor.

Det är en ond tid, och Machiavelli utgår från att också människornas, ”undersåtarnas”, ondska är absolut och obetingad. Sådan är nämligen vår mänskliga natur tillkännager han.

Just i det hänseendet är han mycket bestämd, och det bör man ha klart för sig.

Människor i gemen, antecknar han, framstår som både ”otacksamma, flyktiga och hycklande”. De är också själviska, förställda, undflyende, (vinnings)lystna, fega och kroniskt lögnaktiga.

Det är från *det* utgångsläget, och endast från det, som Machiavelli undersöker, hur en härskare betar sig när han härskar och i synnerhet när han härskar med framgång; det är egentligen hela saken. Fysiskt och psykiskt överväld, lögner och halvsanningar, svek och bedrägeri, illdåd och nidingsdåd plus allsköns rävspel inklusive list, barlast och vällust ingår då som komponenter i furstens arsenal och är oundgängliga inslag i hans maktutövning.

Eftersom människorna är onda och inte håller sina löften till dig, så behöver inte heller du tala klarspråk till dem, viskar Mackan förtröstansfullt i härskarens öronsnäcka. Ja, mer än så: ”Den furste som undantagslöst håller sig till sanningen kommer förr eller senare att detroniseras!”

På detta renodlat tekniska plan är författarens tonfall helt lidelsefritt. Han förfasar sig inte över härskarens kriminella handlingar men lovprisar heller inte dennes välgärningar. På sin

höjd ler han sitt outgrundliga leende. Kristen etik eller annan högre moral saknar, låter han påskina, all relevans under de befintliga villkoren i maktens boning. Världen är rå, politiken hård och kall, spelreglerna givna, och maktens herrar bör hålla sina medmänskliga instinkter i schack.

☒☒☒ Den litterära form Machiavelli använde sig av kallas *furstespeglens*.

I 1500-talets konventionella speglar, på den tiden en vanlig genre, visade författarna alltid upp furstens ideala anlete och dolde, fjäskande och krypande, dennes verkliga uppsyn. Machiavelli gjorde tvärtom: han installerade spegeln mitt framför nosen på sin furste och gav sedan blanka tusan i att försköna objektet. Det förklarar de omätliga skandaler som **Il principe** givit upphov till under seklernas gång. Dessa skandaler har haft sin grund i författarens uppriktighet.

Helt visst är det inte bara hos H C Andersen, som kejsaren går naken.

”Ingenting skänker fursten ett sådant anseende som dristiga handlingar”, påpekar Machiavelli. ”Krigskonsten är den enda konst som anstår en härskare”, fortsätter han. ”Det klipskaste sättet att bli herre i en stad är att tillintetgöra den”; ”för att vidmakthålla den statliga auktoriteten bör suveränen med jämna mellanrum handla mot tro, barmhärtighet, tolerans och gudsfuktan”.

Som redan antytts är antalet Machiavellitolkningar enormt. Den gåtfulle fursteanalytikern från utkanterna av Florens har kallats både förtryckarnas filosof och de förtrycktas, både ”ondskans iscensättare” och ”befrielsens regissör” och allt annat däremellan.

Att få grepp om Machiavellis egentliga motiv är sannerligen ingen enkel uppgift.

För hans skamfilade anseende bär den romersk-katolska kyrkan huvudansvaret med jesuiterna, Filip II och diverse kottierier från påvestaten i främsta ledet. Det var inte Mackans hårda nypor, som störde nattsömmen i dessa kretsar; det var i stället hans ovilja att underordna sig Vår herre i varje givet ögonblick. Därmed kom han att uppfattas som djävulens deputerade här på jorden och fick det mindre smickrande epitetet ”Satans penna”. Redan 1559 bannlyste kyrkan allt vad Machiavelli skrivit: **Om krigskonsten, Discorsi**, komedin **Mandragola**, hans bok om Florens historia samt (självfallet) **Il principe**. För sin ”spegel” ådrog han sig rent av grovt matchstraff.

Inte förrän på 1880-talet fick Machiavelli syndernas förlåtelse efter att Leo XIII, ”den vidsynte påven”, behagat intervensera till hans förmån.

Men även i det protestantiska lägret blev den envise maktspe(g)laren illa känd. Hugenotterna i Frankrike tog fasta på att **Il principe**, med en serie devota bugningar, dedicerats till ”den store Lorenzo de Medici”, vars sonsons dotter händelsevis lystrade till namnet Katarina – ”Katarina av Medici” – således den kvinna som iscensatte Bartolomeinattens massakrer i Paris 1572. Att Machiavelli i nästa led gavs skulden för blodbadet säger sig självt. Den fantasifulle litteratören Innocent Gentillet, en bedagad jurist, tyckte sig ha funnit grundritningen till Bartolomeinattens vettlösa orgier borta i det italienska stövellandet. Monsieur Gentilletts stridsskrift **Mot Nicolas Machiauel Florentinare** vittnar entydigt om dessa sakernas tillstånd.

Icke desto mindre började den kontroversielle spegelmännens stjärnor så småningom att stiga. Alltifrån 1700-talet uppfattades han som vänsterprofet och identifierades med barrikader, röda

fanor, klingande minspel och genuin folkmakt. Landsmannen och tidsvitnet Antonio Gramsci (1891-1937) beskrev Machiavelli som sin främste lärare och som en ovärderlig bundsförvant i kampen mot fascismen. Något ligger det säkert i detta. De båda stridskamraterna förenade, om inte annat, ”en tankens pessimism med en viljans optimism”!

Även i 1930-talets Moskvaprocesser aktualiserades Mackans namn. Ett par av Lenins närmast förtrogna, tandemparet Kamenev och Zinovjev, dömdes till döden, bl a för att ha (lus)läst och givit spridning åt **Il principe** och annan olämplig M-litteratur...

☒☒☒ Om Niccolò Machiavellis privatliv är inte mycket känt. Han fostrades upp i en bildad medelklassfamilj samman med två äldre systrar och en bror, studerade juridik, statskonst, latin och historia, gifte sig, fick sex barn och var troligen bekant med ett par andra tungviktare i den tidens Florens: Leonardo da Vinci och Michelangelo. Också en märklig svensk översittare bör ha korsat hans flyktiga stig. Jag syftar givetvis på fältherren, sändebudet, prelaten och teologie doktorn Hemming Gadh (1450-1520), inskriven i historieböckerna som påven Alexander VI:s kammarherre och som en av Gustav Vasas lärare. Vid tiden för den (sken)Helige Faderns död, 1503, uppehöll sig både Doktor Gadh och Nicolas Florentinare i Vatikanstatens inre gemak på en och samma gång.

Det gjorde fö också påvesonen Cesare Borgia och dennes undersköna syster, Lucrezia Borgia, som i omgångar vikarierade som påve – historiens enda kvinnliga.

Under en 15-årsperiod satt Machiavelli på dubbla poster i Florens utrikes- och försvarsledning som chef för ”andra byrån” och som tillförordnad sekreterare i De Tios Råd. Under hela denna tidrymd for han som en skottspole mellan furstehusen, i regel till häst, och fick unika inblickar i det politiska styrsystemets skrivna och, fr a, oskrivna lagar.

Men i november 1512 skiftade Florens inte bara regering utan också regim, och i samma stund var Machiavellis aktiva storhetstid ett minne blott. Den nitiske statstjänaren hamnade med ens bakom lås och bom. Han anklagades för ekonomiskt fiffel, troddes vara delaktig i en komplott och blev regelrätt torterad – dessbättre bara kortvarigt. På våren 1513 släpptes han fri.

Det var nu som hans remarkabla författarbana inleddes.

☒☒☒ En herre med två sällsynt goda, eller snarare påfallande onda, ögon till Machiavelli är väletablerad historiker i Växjö och heter Lars-Olof Larsson. För Växjö-Larsson är den envetne furstekrönikören nerifrån citronblommornas land en allt annat än passiv iakttagare/observatör; Machiavelli är i stället själva problemet ... orättfärdighetens och illviljans Lekmannapredikant och ulven i fårakläder. Han är kort sagt mannen som tillstyrker, uppmanar, anbefaller, förordar och ger den samvetslöse härskaren råd och fingervisningar uteslutande i dennes högre intresse.

Machiavellis sympatisörer i den mera välvilliga tolkningstraditionen hittar inget sådant ”böra” i vare sig Fursten eller Discorsi. De finner blott ett ”vara” och betraktar Mackan som obekvämt sanningssägare i en värld präglad av grymhet och cynism. I själva verket avslöjar han maktens hemligheter för det gemena folket och beväpnar på så sätt de fattiga och elända (med eller mot sin vilja – och med eller mot deras). Ja, Machiavelli blottlägger och demaskerar!

Just därigenom framstår han som en den politiska vänsterns hängivne drabant.

Larsson ger inte många rävören för det synsättet. I hans med all rätt uppmärksammade bok om **Gustav Vasa – landsfader eller tyrann** (Prisma 2002) heter det att storfursten Gösta med sitt pest- och våldsregemente skulle ha vunnit Machiavellis gillande, ifall denne levte en generation senare och förmått intressera sig för nordiska förhållanden:

”Riksbyggare Gustav Eriksson tonar utan tvekan fram som en furste i tiden, ärelysten, sniken, hänsynslös och politiskt mycket skicklig, en inkarnation av Machiavellis idealfurste. Av någon anledning har denna påtagliga likhet aldrig tidigare klart markerats i vår historieskrivning – kungen har ansetts vara upphöjd över så tvivelaktiga paralleller.”

I den nyligen utkomna **Arvet efter Gustav Vasa** (Prisma 2005), en tegelsten på näst intill 500 sidor, bjuder Larsson på nya Machiavelli-parabler med Erik, Johan och Karl som handgripliga åskådningsobjekt. En aning överraskande är det inte fjortonde Erik som får sina fiskar varmast serverade under L-O L:s betygskollegium. Än mindre är det bondeplågaren tredje Johan. Klart sämsta vitsordet går i stället till den (ingalunda) fryntlige hertig Karl, grundaren av en välkänd residensstad norr om Väneren och sedermera svensk riksfurste med ordningsnumret nio. Det är, i Larssons tappning, just hertig Karl som har sin Machiavelli, dvs sin **Il principe**, i bokskåpet; ja, det är den nionde som är spegelmannens mönsterelev.

Jag lovar att återkomma i ämnet med en separat Karl-berättelse i sinom tid!

☒☒☒ Tjugo år har förflutit, sedan Anders Ehnmark gav ut **Maktens hemligheter – en essä om Machiavelli** (Norstedts) och initierade ett meningsutbyte som pågår än i dag. AE:s essä är ett briljant textstycke och mynnar i slutsatsen att Furstens upphovsman, djupare sett, skrev om det siamesiska tvillingparet ”befrielse och frihet”.

Det ena är tyvärr inte utbytbart mot det andra, vilket socialister av olika schatteringar alltid har föreställt sig: efter Befrielsen, dvs efter den långtgående samhällsomdaningen (revolutionen!), kommer Friheten som ett brev på e-posten. Liberaler i skilda läger har å andra sidan alltid trott att friheten är möjlig befrielsen förutan. Dock har båda parter gjort ödesdigra felbedömningar.

Befrielsen är frihetens *nödvändiga* förutsättning men inte dess *tillräckliga*. All erfarenhet talar för att det gamla förtrycket ersätts av ett nytt, ofta brutalare, med nya furstar vid köttgrytorna.

Ehnmark påstår att Machiavelli faktiskt intresserade sig för detta problem i sin 1500-talsvärld, dessvärre utan att kunna lösa det.

Själv uppfattar jag Mackan som en stimulerande följeslagare men ger inte många ruttna lingon för hans spekulationer om ”människans natur”. Däremot tror jag att furstespeglarna är en litterär konststart, som bör återupplivas med det snaraste. Avslöjande spegelbilder av dagens makteliter och okrönte suveräner vore väl en nåd att stilla bedja om.

Spegel, spegel på väggen där...

Mats Parner

